DENGÎ NETEWE

2

نەخشەی کوردستان

ناوەندی توێژینەوەی دەنگی نەتەوە

بەفرانبار 2723

ناوەندی توێژینەوەی دەنگی نەتەوە

بەرهەمی دووەم: نەخشەی کوردستان

بەشدارانی توێژینەوە:

ڕێڤان عوسمان

ئاریان ئومێد

هەڤاڵ محەمەد

هەوراز غازی

دیزاینی بەرگ: هەوار نوری

گرافیک: زەمەند کەریم

هەڵەچن: زریان سەرچناری (ڕێکخراوی کوردیپیدیا)

بەفرانباری ٢٧٢٣ کوردی **کانوونی دووەمی ٢٠٢٤**

ناوەڕۆک:

پێشەکی ٤

تێبینییەکان ٥

نەخشەی مێژوویی کوردستان..٩

نەخشەی نیشتەجێبوونی کورد ١٢

کورد لەدەرەوەی کوردستان ١٣

پێکهاتەی نەتەوەیی کوردستان ١٥

بەرزی و نزمی ڕووی زەوی کوردستان.................................١٧

سامانی سرووشتیی کوردستان ١٩

بەشێک لە شوێنەوارە گرنگەکانی کوردستان ٢١

ڕاسپاردە..٢٥

لیستی سەرچاوەکان...٢٧

پاشکۆی وێنەکان...٢٩

نەخشەی کوردستان

پێشەکی:

ئەم بابەتە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتە بە نەخشە و جوگرافیای کوردستان، لە لایەن ناوەندی توێژینەوەی (دەنگی نەتەوە) ئامادەکراوە.

ئاڵەنگارییەکانی بەردەم ئەم توێژینەوەیە کەم نەبوون، بەڵام هەوڵەکانی ئێمەش چڕبوون. نەبوونی دەوڵەت و نەبوونی نەخشەی نزیکی دەوڵەت، هەروەها نەبوون و کەمی سەرچاوەی کوردی و زۆری سەرچاوەی دژبەکورد و کوردستان، گرفتی بەردەم پێناسەی کوردستانن.

کوردستان خاکی کوردانە یان ئەو خاکەیە کورد تێیدا دەژی، ئەم خاکە هەمیشە لەیەک قەبارە و ئاستدا نەبووە، بۆ نموونە زۆر شوێن هەبووە تا ساڵی (٢٠١٧)ش کورد لەسەری ژیاوە و ئێستا کوردی لەسەر ناژی. هەموو نەتەوەکان لە جیهاندا نەخشەکانیان کەم و زیادی کردوە، بەڵام بەداخەوە هەرەمەکە بۆ کورد ڕوو لە لێژیە و کوردستان تادێ بچوکتر دەکرێتەوە، بێگومان ئەمەش بەسیاسەتی دەوڵەتانی ناوەند ئەنجامدەدرێت. ئاواش ئێمە هەوڵمانداوە نەخشەیەک بە واقعی کوردستان بکێشینەوە، ئێمە لەم نەخشەیەدا هیچ وێنەیەک پێشنیار ناکەین چونکە هەرچی بڵێین کەممان وتووە و بەتەواوی نەمانپێکاوە، هەروەها گرنگە ئەوەش بزانین کە نەخشەی سیاسی یەکسان نیيە بە نیشتمانی ڕاستەقینەی نەتەوەیەک. لەو

شــــوێنانەی جینۆســــاید کـــراوە ڕاپرســــی و ســــەرژمێری بەکردەیەکـــی گونجـاو نـابینین بـۆ یەکلایـی کـردنەوەی خـاک، لەکـاتی خوێنـدنەوە بـۆ ئەم نەخشــەیە، یـان هەر نەخشــەیەکی تـر، ڕەچـاوی ئەم تێبینیـانە بـکەن بۆ ئاسانی تێگەیشتن:

تێبینی یەکەم:

ئــێمە دەبێــت پرســـی دەوڵەتـــی کـــوردی کە پرســـێکی سیاســـییە جیـــا بکەیـــنەوە لە پرســـی نەخشـــەی کوردســـتان کە پرســـێکی جـــوگرافیە و پرسی نیشتمانی مێژوویی نەتەوەیەک کە پرسی خاوەندارێەتییە.

-زۆر شــوێن هەبــوون تــا ئەم نیزکــانە کوردنشــین بــووە و بە هــۆی سیاســـەتی قڕکـــردن و ڕاگواســـتن و هـــاوردەوە، کوردیـــان لێـــوەدەرنرا بەڵام خـــاکەکە هەر کوردســـتانە. واتە هەڵەیە ئەگەر خـــاک بەپێـــی نەژادی دانیشــتووان پــۆلێن بکەیــن، ڕەنــگە کــورد تــاکە نەتەوەبــێ کە زۆرتــرین جــار ئەم هەڵەیە دووبــارە دەکــاتەوە و هەرکــوێ کــوردی تێــدا نەمــا، ناسنامەی کوردستانیبوونی لێ دەستێنێتەوە.

-جوگرافیــای هەمــوو نەتەوەکــان بە درێژایــی مێــژوو لە گۆڕانــدا بــووە، بە پێــی ســـەرکەوتن و شکســـت. بەداخەوە لە ســـەد ســـاڵی ڕابـــردودا ئـــێمە ســــــەرکەوتونەبوین لە دروســــــتکردنی دەوڵاتـــــدا، بـــــۆیە جوگرافیـــــای نەتەوەکانی سەردەست لەسەر حسابی خاکی ئێمە فراوان کراوە.

تێبینی دووەم:

بەداخەوە زۆربەی ســــەرچاوەکانمان کــــوردی نــــین بە دوو هۆکــــار: یەکەم ئەوەی هیـــی خۆمـــان بـــووە لە قۆنـــاغە مێژووییەکانـــدا هەوڵـــی لە

ناوبردنی دراوە، ئەوەشی هیی بێگانە بووە کەمجار هەبووە بێلایەن بوبن بێ بەرژەوەندی تایبەتیی و بۆ خزمەتی کوردیان نووسیبێت، ئەمەش کاریگەری هەیە لە سەر کورتهێنانی نەخشەکەمان.

تێبینی سێیەم:

نەیارانی کورد بانگەشەیەکیان بڵاوکردبووەوە کە کوردستان وڵاتێکی کیشوەری و داخراوە و هەلی سەربەخۆبوونی کەمە. بەڵام ڕاستی مێژوویی تا هەنوکە ئەوەی بەدرۆ خستوەتەوە و سەلماندویەتی کوردستان لە چەند لایەکەوە دەگاتە دەریا، بەڵام بەپێی کات سیاسەتی سڕینەوەی کورد، کوردی لە دەریا دورخستووەتەو ەو پاشان ئەمە وەک واقعێک دەربارەی خاکی کورد چەسپیووە. بەڵام لە واقعدا پرسەکە لێرەدا زەوتکردن و گەمارۆدانە نەک وتنی ڕاستی.

تێبینی چوارەم:

گۆڕینی ڕەچەڵەکی کورد بە هەردوو هێزی توند و نەرم بۆ بەتورککردن بەعەرەبکردن بە فارسکردن.

تێبینی پێنجەم:

بە تەرخانکردنی بودجەیەکی زۆر بۆ تێکدانی مێژووی کورد بەشێوەیەکی چڕ و پڕ. لەم چوارچێوەیەشدا هەوڵیانداوە بەشێک لە زارە کوردیەکان یان ئەدیانە کوردیەکان لە کورد دابیڕن و بیکەنە نەتەوەیەکی سەربەخۆ، ئەم کارەشیان بەمەبەستی بچوککردنەوە و کەمکردنەوەی خاک و خەڵکی کوردستان کردووە.

تێبینی شەشەم:

بەهۆی فرەیی زار و گەورەیی کولتووری کوردەکانەوە چەشنە جیاوازیەک دروستبووە کە خۆی لەڕاستیدا دەوڵەمەندی زار و کولتووری کورد نیشاندەدات، بەڵام دوژمن ئەمەیان قۆستووەتەوە بۆ پەرتکردن و لێکدابڕانی زیاتری کورد، لەم چوارچێوەیەش هەوڵی دابڕینی زۆر کۆمەڵی سەر بە کورد دراوە بەمەبەستی بچووککردنەوەی کورد و قوتدانی ئەو کەمایەتیانەش. ئێمە ئێستا ناوی هیچکام لەو کەمایەتیانە ناهێنین، بۆ ئەوەی بەشدار نەبین لەو ستەمەدا.

تێبینی حەوتەم:

کوردەکان بە درێژایی مێژوو توشی جینۆساید بوون، هەندێکی مێژووەکەشی شێوێندراوە. بەڵام ئێمە دیکۆمێنتی سەد ساڵی پێشومان هەیە کە نیشانی دەدات لەسەدەی ڕابردودا کوردان بەچی قەبارەیەک جینۆساید کراون. بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە بگەڕێنەوە بۆ ناملکەی (سەد ساڵ پاش لۆزان) کە لە پێشتردا ئامادەمان کردووە.

تێبینی هەشتەم:

خاکی کوردستان سەرەڕای نادیاری ڕوبەری تەواوەتی بەڵام هێشتا بەلانی کەم لە زۆر وڵاتی دیاری جیهان گەورەترە، لەوانە:

گەورەترە لە ئیتاڵیا، ٣٠١،٠٠٠ کم ٢.

گەورەترە لە بەریتانیا، ٢٤٤،٠٠٠ کم ٢.

لانی کەم چوارجار لە کۆریای باشوور گەورەترە، ٩٨،٠٠٠ کم٢.

تێبینی نۆیەم:

بە ئـــاو دەوتـــرێ زێـــڕی ســـپی، کوردســـتان لەڕووی ســـامانی ئـــاوی شـــــیرینەوە دەوڵەمەنـــــدترین نـــــاوچەی ڕۆژهەڵاتـــــی ناوەڕاســـــتە، شـــانزەهەمین دەریـــاچە لەســـەر ئاســـتی جیهـــان و گەورەتـــرین دەریـــاچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە کوردستانە و ناوی دەریاچەی وانە.

تێبینی دەیەم:

بەنزیکەیی ٦٠ ملیۆن کورد لە کوردستاندا دەژی.

لە ئەوروپا و ولاتانی دیکەی ڕۆژاوادا نزیک بە ٤ ملیۆن کورد دەژی.

لە کازاخســـتان و جۆرجیـــا و ئەرمینیـــا و ئیســـرائیل و ئەفغانســـتان و پاکســـتان و میســـر و ســـوودان و بۆســـنە و هەرزەگـــۆڤین زیـــاتر لە ٦ ملیۆن کورد دەژین، ژمارەی کورد لە جیهاندا زیاترە لە ٧٠ ملیۆن.

لە هەر ١٢٥ کەسێک لە جیهاندا یەکێکیان کوردە.

زیـــاتر لە ســـەدا نەوەدی ئەوانەی لەســـەر خـــاکی کوردســـتان دەژیـــن کوردن.

تێبینی یازدەیەم:

هەمـــوو ئەم کـــۆمەڵانە بـــێ جیـــاوازی کـــوردن: لـــوڕ، لەک، بەختیـــاری، فەیللـــی، کەلهـــوڕ، ئێزیـــدی، یارســـــان، شـــەبەک، زازاکـــی، هەورامـــی، کرمانجی، سۆرانی، بادینی، گۆرانی.

تێبینی دوازدەیەم:

ئەوانەی لەبنەڕەتدا بەشێکن لە کورد بەڵام ئێستا گۆڕاون:

بەلوچ، براهۆی، تات، تاڵیش، مازندەرانی، سمنانی، ئازەری.

تێبینی سێزدەیەم:

ئەو نەتەوانەی کورد پەیوەندی نەژادی هەیە لە گەڵیان:

ئەمـــازیغ لە بـــاکووری ئەفەریقـــا، جـــۆرجی لە ئاســـیا، زۆرێـــک لە گەلانـــی ناوچەی باڵقان وەک کرواتی، بولگاری، هەنگاری.

نەخشەی مێژوویی کوردستان:

لەڕووی مێژووییەوە قسەی جیاواز لەسەر سنوور و ڕووبەری کوردستان کراوە، یەکەمین ئەو کەسانەی ئاماژەیان بە خاکی کوردستان داوە مێژوونووس و گەڕیدە موسڵمانەکانن لەسەردەمی خەلافەتی عەباسی و دواتریش لە نموونەی (یەعقوبی، تەبەڕی، یاقوتی حەمەوی) کە ناوچەکانی هەرێمی چیا و جەزیرە و ئاران و بەشێکی فراوان لە ئازەربایجان و ئەرمینیا و ئەهوازیان بە ناوچەی زۆرینە کورد داناوە. هەروەک دیارە بەشێکی ئەم ناوچانە هەر لە سەردەمی خەلافەتی عەباسیدا دەبنە زێد و مەڵبەندی سەرەکی چەندین دەسەڵات و میرنشینی کوردی، لەوانە شەدادییەکان لە هەرێمی ئاران و ئەرمینیا و ڕەوادییەکان و حەسەنەوییەکان لە هەرێمەکانی ئازەربایجان و هەرێمی چیادا، کە ئەمانەش زیاتر بۆچوون و زانیاری گەڕیدە و مێژوونووسە موسڵمانەکان لە ڕاستی نزیک دەکاتەوە.

ئەگەر نووسینەکانی مێژوونووسی کورد شەرەفخانی بەدلیسی وەک یەکەم سەرچاوە وەربگرین سنووری وڵاتی کوردان لە باکوورەوە لە مەرعەش و مەلاتییەوە دەستپێدەکات تا لەباشوورەوە دەگاتە سەر هورمز لە سەر زەریای هیندی.

هەروەهـــا گەڕیـــدەی عوســـمانی (ئەولیـــا چەلەبـــی) لە ســـەدەی حەڤـــدە دەنووســـــێت خـــــاکی کوردســـــتان لە ئەرزڕۆمەوە دەســــــتپێدەکات و درێژدەبێتەوە بۆ سەر ڕۆخەکانی کەنداو لە نزیکی بەسرە.

پاشـــان لەســـاڵانی دواتـــردا لەلایەن ئەوروپییەکـــانەوە چەنـــد نەخشـــەیەکی دیـــکە خـــراونەتەڕوو، بەتـــایبەت لە ســـاڵەکانی (١٧٢١، ١٨٩٢، ١٩٤٩ز.) کە بەشـــێوەی جیـــاواز ســـنوورەکەیان نیشـــانداوە، لە هەندێکیانـــدا ئەو ناوچـــانەی بە نـــاوچەی کوردنشـــینیان دانـــاوە نـــزیکە لەوەی چەلەبـــی باســـی دەکـــات، بەڵام لە هەنـــدێکی دیـــکەدا ســـنوورێکی دیاریکراویـــان بـــۆ کوردســـتان دیـــارینەکردووە و وەک نـــاوچەیەکی دابەشـــکراو لەنێـــوان دەوڵەتانی عوسمانی و ئێرانیدا بەگشتی ئاماژەیان پێداوە.

ڕەنـــگە ئاســـان نەبێـــت لەژێـــر ڕۆشـــنایی ئەو زانیاریـــانەدا بتوانرێـــت نەخشـــەیەکی ورد و دیـــاریکراو بـــۆ خـــاکی کوردســـتان دیاریبکرێـــت، بەڵام بە نزیکەیـــی دەگەیـــنە ئەو ئەنجـــامەی نەخشـــەی مێژوویـــی کوردســـتان لە چیاکـــانی تـــۆرۆس لە بـــاکوورەوە درێـــژدەبێتەوە بۆســـەر ڕۆخەکـــانی کەنـــداو لە باشـــوور، لە ڕۆژهەڵاتەوە تـــا کەنارەکـــانی دەریـــای قەزویـــن و نـــاوچەی قەوقـــاز و لە ڕۆژاواشـــەوە تـــا نزیـــک ســـنوورەکانی شام و عێراقی کۆن (ویلایەتەکانی بەسرە و بەغدا) دەڕوات.

نەخشەی نیشتەجێبوونی کورد:

لەمـــڕۆدا بەهۆکـــاری جیـــاواز، لەوانەش هەوڵـــی ســـڕینەوە و جینۆســـایدی فرەجـــۆری نەتەوەی کـــورد، نەخشـــەی کوردســـتان لەچـــاو پێشـــودا لەکەمیـــداوە. بـــۆیە ئـــێمە لەبەردەم دوو نەخشـــەداین، یەکیـــان نەخشـــەی مێژوویـــی کوردســـتانە کە لە پێشـــتردا ئامـــاژەی بـــۆ کـــراوە، ئەوی دیکەشـــیان ئەو نەخشـــەیەیە کە ئەمـــڕۆ کـــوردی تێـــدا دەژی. واتە نەخشـــەی نیشـــتەجێبوونی کـــورد و نەخشـــەی ڕاســـتەقینەی کوردســـتان جـــودایە، لەم نەخشـــەیەدا ســـنووری کوردســـتان لە نەخشـــە مێـــژووییەکەی بچـــوکترە و زۆر نـــاوچەی وەک ئـــاران و ئازەربایجـــان و ئەهـــواز و بەشـــێک لە هەرێمـــی جەزیـــرە و چەنـــد نـــاوچەیەکی دیـــکەی لـــێ کەم بوەتەوە.

ڕووبەری کوردســـتانی ئەمـــڕۆ بە نزیکەیـــی زیـــاتر لە (٤٠٠،٠٠٠کـــم٢)یە. ڕەنـــگە بـــۆ زۆرکەس پرســـیاربێت بـــۆچی ڕووبەری کوردســـتان بەنزیکەیـــی بـــاس دەکەیـــن و ڕاســـتەوخۆ ژمـــارەیەک نـــادەین بەدەســـتەوە. هەڵـــبەت لەبەرئەوەی ئەم شـــێوازە زیـــاتر لەڕاســـتییەوە نـــزیکە وەک لەوەی ژمـــارەیەکی ڕوون بـــدرێت بەدەســـتەوە. چـــونکە بەهـــۆی ئەوەی کوردســـتان دەوڵەت نیـــیە و خـــاکێکی دابەشـــکراوە ڕووبەرەکەی بە ڕوونـــی دیـــارنییە، زۆرجـــار تـــوێژەرانی کـــورد لەناچاریـــدا ڕێـــژەی ئەم ڕووبەرەیـــان لەســـەر بنەمـــای ئەو یەکە کارگێڕیـــانە دیـــاریکردووە کە وڵاتـــانی داگیـــرکەر دایانڕشـــتووە. جـــا لەمەدا یـــان نـــاوچەگەلێکی ناکوردییـــان بە کـــوردی دانـــاوە، یـــانیش نـــاوچەی کوردییـــان حیســـاب

نەکردووە چونکە لەڕووی ئیدارییەوە نەکەوتووەتە سەر پارێزگایەکی زۆرینە کورد. بەتایبەت لە ناوچە سنوورییەکانی کوردستاندا کە هەمیشە چەندین شار و شارەدێی کوردنیشن خراونەتە سەر پارێزگایەک کە کوردی تێدانییە هەروەک چۆن لە عێراق شارەکانی وەک خورماتوو و خانەقین بە پارێزگاکانی سەلاحەدین و دیالەوە لکێندراون. ئێمە بۆ ئەوەی توشی ئەم هەڵەیە نەبین ناچاربووین بە نزیکەیی باسی ڕووبەری کوردستان بکەین.

کورد لەدەرەوەی کوردستان:

ژمارەیەکی زۆری کورد لە دەرەوەی جوگرافیای کوردستانی ئەمڕۆ نیشتەجێن، ئەمانەش بەسەر دوو لقدا دابەش دەبن، بەشێکیان ئەو کوردانەن کە بەهۆی بچوکبوونەوەی ڕووبەری کوردستان لە ئەنجامی جینۆساید و داگیرکاری و گۆڕانی دیمۆگرافیای دانیشتواندا لە خاکی کوردستانی ئەمڕۆ دابڕاون و خەڵکی بێگانە کەوتووەتە نێوانیان، واتە ئەم کوردانە لەڕاستیدا لەسەر خاکی ڕەسەنی خۆیانن بەڵام بەهۆی گۆڕانی دیمۆگرافیای دانیشتوانەوە لە خاکی زۆرینە کوردی ئەمڕۆ دابڕاون، لە نموونەی ئەوانە کوردانی فەیللی لە عێراق و کوردانی خۆراسان لە سنووری باکووری ڕۆژهەڵاتی ئێران و کوردانی نزیک شاری لاچین لە کوردستانی سوور، کە دەکەوێتە نێوان وڵاتی ئەرمینیا و ئازەربایجانەوە، کە

لەپاش ڕوخانی ئیمپراتۆریەتی مادەوە هەتا ئەمڕۆ توانیویانە بمێننەوە و پارێزگارییان لە شوناس و خاکی خۆیان کردووە. بەڵام مێژوونووسانی دەرباری دەوڵەتە داگیرکەرەکان لەسەدەی بیستدا زۆر لەهەوڵی ئەوەدابوون بۆ تێکدانی مێژووی کوردانی ئەم ناوچانە و نووسینەوەی چیرۆکی هەڵبەستراون بۆ چۆنیەتی نیشتەجێبونیان، بۆ نموونە دەڵێن کوردانی خۆراسان ڕاگوێزراون و مێژویەکی نزیکیش بۆ ئەم ڕاگواستنە باسدەکەن وەک ڕاگواستنەکانی سەردەمی شا عەباسی سەفەوی لە سەدەی حەڤدە، ئەم نووسەرانە ژمارەی خەڵکە ڕاگوێزراوەکە گەورەدەکەن، بەڵام ئەگەر بڕوانین هەر لەدوتوێی لاپەڕەکانی مێژوودا ناڕاستی ئەم بۆچونانەمان بۆ دەسەلمێت، بۆ نموونە ئەبو موسلمی خۆراسانی کە بە دامەزرێنەری ڕاستەقینەی دەوڵەتی عەباسی دادەنرێت و لەسەردەمی خۆیدا خەڵکێکی زۆری لە خۆراسان لەگەڵ بووە بەڕەگەز کوردە، هەروەها مێژووی ژیانیشی زۆر پێش سەردەمی سەفەوییە لە ئێران. واتە زۆر پێش ئەو ڕاگواستنەیە کە مێژوونووسە دەربارەکان نووسیویانە، کەواتە ڕوون دیارە مێژووی نیشتەجێبوونی کورد لە خۆراسان زۆر دێرین و لەمێژینەیە. هەمان ئەم چیرۆکە هەڵبەستراوانە بۆ کوردانی فەیللیش نووسراون تا وەک بێگانەیەک لە خاکی عێراق نیشانبدرێن.

لقێکی تری کوردانی دەرەوەی کوردستان، ئەو کوردانەن کە بەهەر هۆکارێک بێت خاکی کوردستانیان جێهێشتووە و لە وڵاتێکی دیکە نیشتەجێ بوون، ئەمانەش دووبارە بەسەر دوو لقدا دابەش دەبن، بەشێکیان ئەو کوردانەن کە لە ساڵانێکی زۆر پێش ئێستاوە

کوردســـتانیان جێهێشـــتووە، لە نمـــوونەی ئەوانەش کـــوردانی ســـوودان و میســـر و فەڵەســـتینن، کە لەســـەردەمی فەرمـــانڕەوایی ســـەرکردەی کـــورد ســـەلاحەدینی ئەیـــوبی و هاوەڵانیـــدا ڕوویـــان لەو ناوچـــانە کـــردووە. بەشـــێکی تـــری کـــوردانی دەرەوەی وڵاتـــیش ئەوانەن کە ســـاڵانێکی زۆرنـــیە لە دەرەوەی کوردســـتان نیشـــتەجێن، وەک کـــوردانی ئەوروپـــا و ئەمریکـــا و وڵاتـــانی دیـــکە، کە بە کـــوردانی هەنـــدەران ناویـــان دەبـــرێ و ژمارەیـــان چەنـــد ملیـــۆنێکە، زۆرترینیـــان لە وڵاتەکـــانی ئەڵمانیـــا و ڕووســـیا و سوید، نیشەجێن.

پێکهاتەی نەتەوەیی کوردستان:

لەڕووی نەتەوەیـــــیەوە زۆربەی هەرە زۆری دانیشـــــتووانی کوردســـــتان لە نەتەوەی کـــوردن. بەڵام هاوکـــات چەنـــد نەتەوەیەکـــی میـــوانیش بونیـــان هەیە کە لە ســـەردەمی جیـــاوازدا هـــاتونەتە کوردســـتان، ئەمـــانە بەســـەر دوو لقـــدا دابەش دەبـــن، بەشـــێکیان ئەوانەن کە لە کـــات و بـــارودۆخی جیـــاوازدا ئـــاوارەی کوردســـتان بـــوون و کـــۆمەڵگەی کـــوردییش وەک میوانێـــک ڕێـــزی لێنـــاون، وەک ئەو ئەرمەنیـــانەی لە جەنگـــی یەکەمـــی جیهانیـــدا بـــۆ ڕزگـــاربوون لە کۆمەڵکـــوژی پەنایـــان بـــۆ هـــۆزە کوردەکـــان بـــردوو ئـــاوارەی کوردســـتان بـــوون، یـــان ئەو عەرەبـــانەی کە لە کـــاتی جەنگـــی نـــاوخۆی ســـووریا و جەنگـــی داعـــش و تێکچـــوونی بـــارودۆخی ئاسایشیی عێراق ڕوویان لە باشوور و ڕۆژاوای کوردستان کرد.

بەشێکی دیکەی ئەو کەمینانەش ئەوانەن کە لەلایەن وڵاتانی داگیرکەرەوە بە مەبەستی گۆڕینی دیمۆگرافیای دانیشتووان یان سەپاندنی دەسەڵاتی ناوەند هێنراونەتە کوردستان و لە بەرامبەر بڕێک پارەدا لە ناوچە جیاوازەکانی کوردستان نیشتەجێکراون. وەک ئەو تورکمانانەی لەکاتی دەسەڵاتداری عوسمانیدا لە کوردستان نیشتەجێکراون، یان ئەو تورکانەی لەسەردەمی کۆماری تورکیادا لە ڕۆژاوای تورکیاوە هێنراونەتە ناوچەکانی باکووری کوردستان. هەروەها لە دروستکردنی پشتوینەی عەرەبی لەڕێی بنیادنانی نشینگە عەرەبییەکانەوە لە ڕۆژاوای کوردستان، هەروەها هاندانی ئازەرییەکان بۆ تەنگەتاوکردن و کۆچپێکردنی کوردەکان بەتایبەت لە پارێزگای ورمێ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ئەمە جگە لە هەوڵەکانی تەعریب لە باشووری کوردستان کە لە دروستکردنی شاری حەویجەی عەرەبنیشن لەسەر خاکی باشووری کوردستان دەستپێدەکات تا دەگاتە ئاستێک کە کوردان لەسەر خاک و گوندەکانی خۆیان وەدەر دەنرێن و جوتیاری عەرەب لە جێگەیاندا دادەنرێت. وەک ئەوەی لە کەرکووک و مەخموور و زۆربەی ناوچە کوردستانیەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێمی کوردستاندا ئەنجامدراوە و بە ئێستاشەوە بەردەوامە.

بەرزی و نزمی ڕووی زەوی کوردستان:

بەرزی و نزمی ڕووی زەوی کاریگەری گرنگی هەیە لەسەر دیاریکردنی بایەخی دەوڵەت، لەگەڵ ئاووهەوا و بنەما ئابوورییەکان پەرەپێدانی وڵات دیاریدەکات و کاردەکاتە سەر چۆنییەتی بەکارهێنانی سامانی کانزایی و ئاوی و جۆرو شێوەی بەرهەمهێنانی کشتوکاڵ.

باشترین ناوچەی ڕووی زەوی ناوچەی دەشتەکانە چونکە زۆر لەبارە بۆ کشتوکاڵ و دامەزراندنی پیشەسازی و دابەشبوونی دانیشتووان و دامەزراندنی ڕێگای هاتوچۆ و هێڵی ئاسنین. نالەبارترین ناوچەش لەسەر ڕووی زەوی ناوچەی بیابانە چونکە ئاوهەوا و خاکەکەی یارمەتیدەر نییە بۆ نیشتەجێبونی دانیشتووان و ئەنجامدانی کشتوکاڵ. خۆشبەختانە لە کوردستاندا هیچ هەرێمێک نییە کە زەوییەکەی بیابانی بێت بەشێوەی گشتی کوردستان لەڕووی تۆبۆگرافیاوە بە ناوچەیەکی شاخاوی دادەنرێت کە بەرزترین خاڵی لە چیای ئاراراتە لە باکووری کوردستان کە زیاتر لە (٥٠٠٠)م لە ئاستی ڕووی دەریا بەرزترە.

ڕووی زەوی کوردستان یەکێکە لە فاکتەرە گرنگەکانی جیۆپۆلەتیکی لەڕووی لەباری و نالەبارییەوە. لەڕووی لەباری و ئەرێنییەوە بووەتە هۆی مانەوەی زمان و کولتوور و شوناسی نەتەوەیی کورد، چونکە هەمیشە ناوچە شاخاوییەکان پەناگەیەکی ئارام بوون بۆ کوردان و

قەڵای خۆپاراستن و بەرگری لەخۆکردنیان بووە. هەروەها ناوچە شاخاوییەکانی کوردستان لەڕووی سامانی کانزاوە ناوچەگەلی دەوڵەمەندن و دەیان جۆری کانزای بەنرخی وەک ئاسن و مسی تێدایە، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە خاکی کوردستان دەوڵەمەندترین ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە لەڕووی سامانی ئاوی شیرینەوە.

بەڵام لەگەڵ ئەمەدا لەهەندێک ڕووەوە ئەم هەڵکەوتەی تۆبۆگرافیایە نالەباری و خاڵی نەرێنیشی لەخۆی گرتووە، لەوانە دابڕینی ناوچەکان لە یەکتری بەهۆی ڕووبارەکانەوە، هەروەها سەختی هاتوچۆو پەیوەندی ناوچە جیاوازەکان لەگەڵ یەکتریدا بەتایبەت لە وەرزی زستاندا کە هەندێک جار بەهۆی هەستانی ئاوی ڕووبارەکان و بارینی بەفرێکی زۆر لە ناوچە چیاییەکان ڕێگاکان دەگیرێن و هاتوچۆ ئەستەم دەبێت.

ئەم بارودۆخە لە ڕابردودا کە کەرەستەی پێویست بۆ کردنەوەی ڕێگاکان بەردەست نەبووە بووەتەهۆی دابڕانی ناوچەکان لە یەکتری و کەمبوونەوەی بازرگانی لە نێوانیاندا، هەر لەبەر ئەمەش پەیوەندیەکی ئابووریی پتەو لەنێوان ناوچە و هەرێمەکاندا دروستنەبووە.

شایەنی باسە کە هەندێک جار ئەم دابڕانە تا جیاوازی زار و وشەکان و جل و بەرگ ڕۆیشتووە، نەیارانی کورد ئەمە بە جیاوازی دەبینن و دەیانەوێت بەو جۆرە زەقی بکەنەوە بۆ زیاتر پەرتکردنی نەتەوەی کورد. بەڵام هاوکات دووبارە لەڕووی ئەرێنییەوە ئەمە بووەتە هۆی دەوڵەمەندی فەرهەنگ و زمانی کوردی تا ئەوەی

ئەکادیمیستە بێلایەنەکان بە دەوڵەمەندی فەرهەنگی نەتەوەکەی دەبینن، بۆیەش دەبینین ئێستا زمانی کوردی لە دەیەکەمەکەی زمانە زیندووەکانی جیهان پۆلێنکراوە، پۆشاکی کوردیش یەکێکە لە زیندووترین بەرگە کولتووریە جیهانیەکان بەهۆی جوانی و گونجاوی لەگەڵ سرووشتی ناوچەکە و گونجانی لەگەڵ شێوەژیانی ئەمڕۆدا.

سامانی سرووشتیی کوردستان:

کوردستان ناوچەیەکی دەوڵەمەندە بە سامانی هەمەجۆر، لەڕوی ئاو و هەواوە بەجۆرێکە دەکرێت هەم بەرهەمی ناوچە گەرمەسێرەکان و هەم ناوچە کوێستانییەکانیشی تێدا دەست بکەوێت، چونکە هەڵکەوتەی خاکی کوردستان بەشێوەیەکە هەردوو بارەکە لەخۆدەگرێت.

ناوچەکانی باکوور زیاتر ناوچەی سارد و شێدارن و دەوڵەمەندن بە دارستان و کشتوکاڵی زستانە، ساڵانە بەفر و بارانێکی زۆریان لێ دەبارێت کە بەسوودە بۆ گەشانەوەی سەرچاوە ئاوییەکان بەگشتیی و ڕووبارە سەرەکییەکان بەتایبەتیی بەڵام تا بەرەو باشوور و ڕۆژاوا بڕۆین گەرمتر و وشکتر دەبێت و زیاتر بۆ لەوەڕگای سرووشتی و کشتوکاڵی ناوچە گەرمەسێرەکان گونجاوە.

لەگەڵ ئەوەی دەڵێین بە شێوەیەکی گشتی خاکی کوردستان ناوچەیەکی شاخاوییە، بەڵام هاوکات چەندین دەشتی تێدایە کە لە

بەپیتترین و گرنگترین زەویە کشتوکاڵییەکانی جیهانن، لەوانە دەشتی شارەزوور و بتوێن و قەراج و کرماشان و بانی جەزیرە، کە بە گرنگترین ناوچەکانی بەرهەمهێنانی گەنم و جۆ دادەنرێن.

هاوکات لە ڕووی سامانی کانزاییەوە خاکی کوردستان چەندین کانزای گرنگ و جۆراوجۆری وەک (ئاسن، مس، کرۆم، قیر...تاد) لە خۆ دەگرێت، کە بەشێکی ئەم کانزایانە تاوەکوو ئێستا وەک یەدەگێکی پارێزراو لە چیاکانی کوردستاندا ماون و کەمترین بڕیان لێ بەکاربراوە.

لە ڕووی سامانی نەوتەوە کوردستان بە یەکێک لە وڵاتە دەوڵەمەندەکان دادەنرێت و خاوەنی یەدەگێکی بەرزی نەوتی خاوە، لەم دواییانەشادا درک بەوەکرا لەڕووی سامانی غازی سرووشتیشەوە بەهەمان چەشن یەکێک لە دەوڵەمەندترین ناوچەکانی جیهانە.

لەهەمووی گرنگتر کوردستان دەوڵەمەندترین ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە لەبوونی سامانی ئاوی شیریندا، چەندین ڕووباری گەورەی وەک دیجلە و فوڕات و زێی گەورە و زێی بچوک و سیروان و ئاراس و خابور و چەندین ڕووباری بچوکتری تێدایە کە لە ڕاستیدا هۆکاری سەرەکی دروستبوونی شارستانییەتە گەورەکانی میزۆپۆتامیان، واتە سەرچاوە ئاوییەکانی کوردستان میزۆپۆتامیایان دروستکرد و میزۆپۆتامیاش یەکەم شارستانییەتی مرۆڤایەتی لێوەدەرکەوت. ئەم سەرچاوە ئاویانە لە ئەمڕۆشدا خاوەنی بایەخی گەورە و گرنگن و دەکرێت لەکاتی شەڕ و ئاشتیدا سوودی

لێوەربگیرێت و پێگەی کوردستان بەرز و بەهێز ڕابگرێت، بەتایبەت لە چەند ساڵی داهاتودا کە گرنگی ئاو لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە ئاستێکی زۆر بەرز، ڕوو لە زیادبوون دەکات.

بەشێک لە شوێنەوارە گرنگەکانی کوردستان:

شوێنەواری حەسەن کێف:

شاری حەسەن کێف لەسەر ڕۆخی ڕووباری دیجلە هەڵکەوتووە، لە پارێزگای باتمان لە باکووری کوردستان. بە پێی سەچاوە مێژووییی و شوێنەوارییەکان، مێژووی ئەم شارە بۆ ١٠ هەزار ساڵ پێش ئێستا دەگەرێتەوە. یەکێکە لەو شارە مێژووییانەی وەک هەولێر کە هەزاران ساڵە ژیان تێیدا بەردەوامە. لە هەزارەی سێیەمی پێش زاین بەشێک بوە لە شارستانییەتی خوررییەکان کە بە باپیرانی کورد دادنرێن. سەرچاوە ئەکەدییەکان لە ساڵی (١٨٠٠-١٧٥٠)ی پێش زاین، لە دەقە مێخیەکانی ماری بە (ئیلانسوورا) ناویان هێناوە.

شایەنی باسە ئەم شوێنەوارە گرنگە و سەدان شوێنەواری دیکەی کوردستان، بەهۆی پرۆژەی گاپەوە کە پرۆژەیەکی کۆلۆنیالیزمی تورکییە، ژێر ئاو دەکەون. پرۆژەی گاپ بڕیارە (٧٣،٠٠٠کم٢) لە ڕووبەری خاکی کوردستان دابپۆشێت، کە ئەم ڕووبەرە تێکڕا بەتەنیا لە ڕووبەری هەرسێ وڵاتی هۆڵەندا و بەلجیکا و لۆکسۆمبۆرگ بەیەکەوە، گەورەترە.

قەڵای ئامەد:

یەکێـــک لە شـــوێنەوارە گرنـــگ و پـــڕ بایەخەکـــانی جیهـــان و کوردســـتانە، دووەم بەرزتـــرین و درێژتـــرین دیواربەنـــدی جیهـــانە لەپـــاش دیـــواری چـــین. ئەم شـــوێنەوارە دەکەوێـــتە نـــاوچەی ســـووری شـــاری ئـــامەدەوە. بـــاوەڕوایە مێـــژووی بنیادنـــانی قەڵاکە بـــۆ پتـــر لە حەوت هەزار ســـاڵ بگەڕێـــتەوە. ئەم شـــوێنەوارە لە لیســـتی میراتـــی جیهـــانیی یونســـکۆدا تۆمارکراوە.

ئەشکەوتی شانەدەر:

بەدووری ١٤٥کـــــم لە بـــــاکووری ڕۆژهەڵاتـــــی شـــــاری هەولێـــــر هەڵکەوتـــووە. یەکێـــک لەدێرینتـــرین شـــوێنەوارەکانی جیهـــانە و بەر لە (٧٠) هەزار ســـاڵ، مرۆڤـــی نیانـــدەرتاڵی تێـــدا ژیـــاوە، تـــاوەکوو ئەمـــڕۆش پشکنین و لێکۆڵینەوە لەبارەی ئەم شوێنەوارەوە بەردەوامە.

قەڵای وان:

یەکێـــک لە قەڵا دێرینەکـــانی کوردســـتانە و دەکەوێـــتە شـــاری وانـــی بـــاکووری کوردســـتانەوە. قەڵاکە لەســـەر چیـــایەکی ســـەخت بینـــاکراوە و بەسەر دەریاچەی واندا دەڕوانێت.

مێـــژووی دروســـــتکردنی قەڵای وان دەگەڕێـــــتەوە بـــــۆ ســـــەردەمی ئورارتوییەکـــــان و بـــــاوەڕوایە لەســـــەدەی هەشـــــتەمی پـــــێش زایـــــن بنیادنرابێت.

ئەشکەوتی قزقاپان :

دەکەوێتە قەزای دوکانەوە لە پارێزگای سلێمانی، ئەم شوێنەوارە بریتییە لە گۆڕێکی هەڵکۆڵدرا و لە ناخی چیادا، بە بەرزی چەند مەترێک لە زەوییەوە. ڕای جیاواز لەسەر ئەوە هەیە کە ئایا ئەم شوێنەوارە گۆڕی کێیە، بەڵام بەگشتی باوەڕوایە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی فەرمانڕەوایی ئیمپڕاتۆریەتی ماد، هەندێک لە بۆچونەکان بەو ئاڕاستەیەن کە گۆڕی (فراوەرتیس)ی ئیمپڕاتۆری مادبێت، کە لەشەڕێ دژی ئاشوورییەکان دەکوژرێت. ڕایەکی دیکەش پێیوایە کە گۆڕی کوڕەکەیەتی (کەی خەسرەو)، کە چەند ساڵێک پاش کوژرانی باوکی دەسەڵاتی ئیمپڕاتۆریەتی ماد وەردەگرێت و کۆتایی بە حوکمڕانی ئاشوورییەکان دەهێنێت.

پەرستگای ئاگری بەردەکونتەی مەهاباد:

ئەم شوێنەوارە بە دووری پێنج کیلۆمەتر دەکەوێتە باکووری شاری مەهابادەوە، لە زەوییەکی بەردینی پلەداری هەڵکۆڵراودایە. مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ هەزارەی یەکەمی پ.ز. پێدەچێ لە ڕابردودا بەشێک بووبێت لە شاری (داریوسا) کە یەکێک لە شارە دێرینەکانی ماد بووە.

تاق وەسان (تاقی بوستان):

یەکێک لە شوینەوارە بەناوبانگەکانی کوردستانە و دەکەوێتە نزیک پارێزگای کرماشانەوە، بریتییە لە هەڵکۆڵدراوێکی بەردین کە

مێــژووەکەی بــۆ ســــەردەمی دەســــەڵاتداری ئیمپڕاتــۆریەتی ساســـانی (٢٢٦-٦٥٦ز.) دەگەڕێتەوە.

بێستان سوور:

ئەم شــوێنەوارە دەکەوێــتە دەشــتی شــارەزوور لە پارێزگــای ســلێمانی. بەپێــی لێکــۆڵینەوە شــوێنەوارییەکان بێســتان ســوور دێرینتــرین گونــدی کشــتوکاڵییە لەســەر ئاســتی جیهــان و مێــژووەکەی بــۆ پتــر لە ١١ هەزار ســاڵ پــێش ئێســتا دەگەڕێــتەوە. شــایەنی باســە تــا پــێش دۆزیــنەوەی شــوێنەواری بێســـتان ســـوور بـــاوەڕوابوو گونـــدی چەرمـــۆ لە نزیـــک شــاری چەمچەمــاڵ دێرینتــرین نشــینگەی کشــتوکاڵی مــرۆڤ بــووە، بەڵام دۆزینەوەی بێستان سوور گۆڕانکاری بەسەر ئەو بۆچونەدا هێنا.

کۆباسێکی گرنگ:

١- ســـەرەتای کشـــتوکاڵ لە جیهانـــدا لە بێســـتان ســـووری کوردســـتانەوە دەرکەوت.

٢- دووەم درێژتـــرین و بەرزتـــرین شـــورای مێژوویـــی جیهـــان لە کوردستانە، کە ئەویش شورای شاری ئامەدە.

٣- ئەشـــکەوت و چیاکـــانی کوردســـتان لانـــکەی ســـەرەتای ژیـــانی مرۆڤایەتی بوون، وەک ئەوەی لە ئەشکەوتی شانەدەر دەردەکەوێت.

ڕاسپاردە:

ئـێمە لێکـۆڵەرانی پـاش خۆمـان ڕادەسـپێرین بـۆ تەواو کردنـی ئەم کـارە، ئەویـش بە وروژانـدنی چەنـد پرسـێک کە دەشـێت کـاری وردیـان لەسـەر بکرێت:

یەکەم: کـــاریگەری کانیاوەکـــان لەســـەر دروســـتبوونی گونـــدی زۆر و شـــاری کەم، واتە پەرتبـــوون نەک کۆبـــوونەوە. ڕیشـــەی کـــاریگەری ئەم باسە لە زۆربەی بوارەکاندا.

دووەم: کـــاریگەری چیـــا لەســـەر حکـــومەت و زمـــانی نـــاوچەیی، واتە دابەشـــبوون بـــۆ چەنـــدین هەرێمـــی جیـــاواز و کـــاریگەری ڕیشـــەی ئەو دابەشبوونە تا دەگات بە ئەمڕۆ.

سـێیەم: هۆکارەکـانی هەڵبژاردنـی کوردســتان بـۆ دابەشـکردن لە لایەن زلهێزەکـــانی جیهـــانەوە، هەروەهـــا قەبـــارەی هەریەک لەو بەشـــانەی کوردستان بەسەر وڵاتانی داگیرکەردا.

چـــوارەم: ئـــێمە لە نووســـینی ئەم بـــابەتەدا پەیوەنـــدیمان بەدیـــارترین حیزبەکـــانی کوردســـتانەوە کـــرد، ئەوانەی (داش) وڵاتـــی داگیـــرکەرن و ئەوانەی چـــوار پارچەخوازیشـــن، لێمانپرســـین کـــوێ کوردســـتانە. بەڵام هـــیچ کامیـــان لە پەیـــڕەوو و پڕۆگرامیانـــدا بەهەنـــد وەریـــان نەگرتـــووە و نەیاننووسیوە و نەخشەیان نییە.

ڕاســـپاردەی کۆتاییمـــان بـــۆ ئەنـــدام و لایەنگـــری ئەو پارتـــانەیە، داوای نەخشـــەی کوردســـتان لە ڕێبەرانـــی پارتەکانتـــان بـــکەن، دەنـــا چـــۆن بەنـــاوی کـــورد و کوردســـتانەوە دێنەگـــۆ لەکاتێکـــدا نـــازانن کـــوێ

کودســـتانە! هەروەهـــا ئاگـــاداربن ئەگەر کارتـــان لەســـەرکرد، بە ئـــاواز و ئەجێندای دەوڵەتانی ئیقلیمی (ناوچەیی) داینەڕێژن.

نووســـــراوی ئەم نەخشـــەنامەیە هەر لایەن و گروپێـــک، یـــان جوگرافیـــا ناسـێک ئـــارەزووی لێبێـــت دەتوانێـــت بیکـــاتە وێـــنە تـــا لای خـــوێنەر و بیـــنەر وێنـــابکرێ و ڕوونتـــر لێـــی تـــێ بگـــات. بەڵام ئەوەش هێشـــتا نـــابێتە ڕاســـتی تەواوەتـــی بـــۆ کێشـــانی نەخشـــەی کوردســـتان، چـــونکە پرســـی نەخشـــەی کوردســـتان پرســـێکی سیاســـییە و دەســـەڵاتی و دەوێـــت، تەنیـــا لەســـەر تـــوێی کـــاغەز چێنابێـــت. ئەم چەنـــد ڕســـتەیەی کۆتـــایی بەباشـــی بخـــوێننەوە و مەبەســـــتە ڕاســـــتەقینەکەی وەربگـــرن. هەر شـــادبن و کوردستان ئاوەدان.

لیستی سەرچاوەکان:

١- ئاریان ئومێد، ڕێڤان عوسمان: سەد ساڵ پاش لۆزان، (٢٠٢٣).

٢- ئەحـــمەد عەبـــدولعەزیز مەحمـــود: کـــورد لە کتێبـــی (الیعقـــوبي) و (التطبـــري)دا، وەرگێـــڕان: مـــحەمەد حەســـەن ســـەرگەینیڵی، چـــاپی یەکەم، (هەولێر، ٢٠١٥).

٣- تـــارا مـــحەمەد دەشـــتی: کـــورد و نـــاوچە کوردنشـــینەکان لە کتێبـــی (معجم البلدان)ی یاقوتی حەمەوی، چاپی یەکەم، (هەولێر، ٢٠١٥).

٤- جەلیلـــی جەلیـــل: کوردەکـــانی ئیمپراتـــۆرییەتی عوســـمانی، وەرگێـــڕان: کاوس قەفتان، (بەغداد، ١٩٨٧).

٥- دیـــار غەریـــب: خوێنـــدنەوەیەکی نـــوێ بـــۆ مێـــژووی کوردســـتان، چـــاپی دووەم، (٢٠١٩).

٦- زەکەریـــای قـــادری: کوردناســـی، وەرگێـــڕان: ســـەلاح بـــارامی، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، (٢٠١٨).

٧- ساڵح قەفتان: نەتەوەی کورد تورکمان نییە.

٨- ســـەفین جەلال فەتحـــوڵلا: بنچیـــنە و بنەماکـــانی زانســـتی جوگرافیـــای سیاسی، چاپی یەکەم، (٢٠١٤).

٩- عەبـــدولرەحمان قاســـملوو: کوردســـتان و کـــورد، وەرگێـــڕان: عەبـــدوڵلا حەسەن زادە.

١٠- موفیـــد مـــحەمەد نـــوری: دیـــدی زانســـتییانە بـــۆ دەوڵەتـــی کـــوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، (٢٠٢٢).

١١- نەوزاد یەحیا باجگر: ئەتڵەسی کوردستان (٩٧٧-١٩٦٤زایینی)، چاپی یەکەم، (هەولێر، ٢٠٢٣).

١٢- نەوشیروان مستەفا ئەمین: حکومەتی کوردستان، (١٩٩٣).

١٣- هاوڕێ یاسین محەمەد ئەمین: دەروازەیەک بۆ جوگرافیای سیاسی و جیوپۆلەتیک، چاپی دووەم، چاپخانەی تاران، (٢٠١٥).

١٤- هەژار عەزیز سوورمێ: کورد و جینۆساید و ئیبادەکردن.

١٥- هەڵۆ بەرزنجی: پڕۆژەی گاپ، چاپی دووەم، (٢٠٠٤).

پاشکۆی وێنەکان:

تێبینـــی: ئەم نەخشـــانەی لێـــرەدا نیشـــاندراون ئەگەرچـــی بەشـــی زۆری کوردســـتانی گرتـــووەتەوە، بەڵام نەخشـــەی تەواوەتـــی کوردســـتان نـــین، بەڵکـــوو هەروەک لە نووســـینەکانی پێشـــتردا ئامـــاژەی پێـــدرا نەخشـــەی ڕاستەقینەی کوردستان لەمانە فراوانترە.

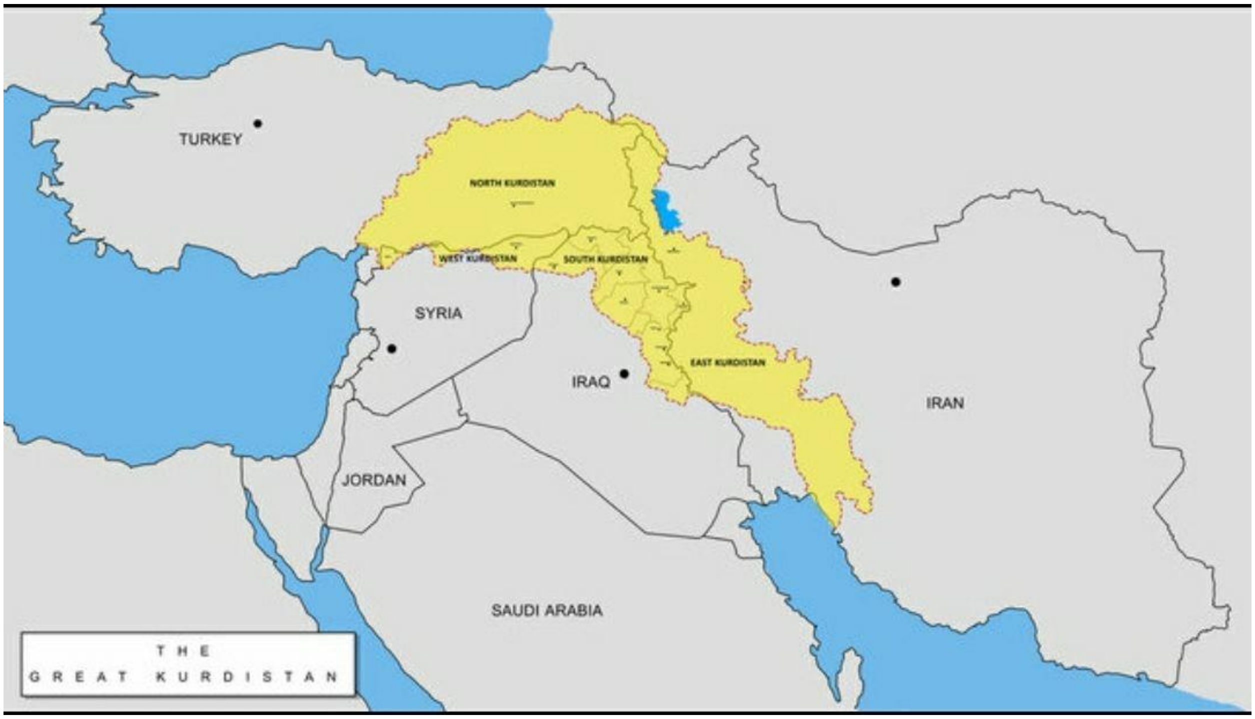
TURKEY
NORTH KURDISTAN
WEST KURDISTAN
SOUTH KURDISTAN
EAST KURDISTAN
SYRIA
IRAQ
IRAN
JORDAN
SAUDI ARABIA
THE
GREAT KURDISTAN

Schwarzes
Meer
Georgien
en
Istanbul
Ankara
Aserbaidschan
Türkei
Amed
Kurdistan
Syrien
Libanon
Irak
Palästina
Jordanien
Kairo
القاهرة
Ägypten
Persischer G
Riad
الرياض

M.325.23. "Kurdistan." French map. Appears with *Bulletin Mensuel du Centre d'Etudes Kurdes*, issue No. 8, August 1949. [FO 371/75123]
Crown Copyright material is published under Licence from the National Archives, London. Original map 305 x 197 mm, reproduced here at 131% of the original size.